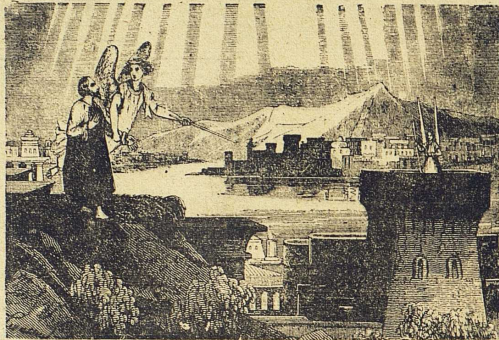


Uppenbarelseboken och framstegstanken

SEDAN TVÅ HUNDRA ÅR har framstegstanken inspirerat — under långa tider dominerat — debatten i västerlandet om människans villkor och samhällets förändringar. Den innebär, för att ta en definition från engelsmannen J. B. Bury, som författat standardverket "The Idea of Progress", "en tolkning av historien enligt vilken människorna småningom går framåt i bestämd och önskvärd riktning och som utgår från att detta framsteg skall fortsätta utan gräns". Naturligtvis har man inte varit riktigt ense om vad som är framsteg, men relativt stor enighet har kunnat vinnas dels genom att någorlunda samma värderingar rått inom den västerländska kulturkretsen, dels genom att de värdebetonade orden kunnat användas i olika meningar. Dessa honnörssord, som alla begagnat med respekt och som ansetts vara kännetecknande för utvecklingen, har varit exempelvis välstånd, fred, frihet, förnuftsmässigt handlande, kultur, individualisering.

Hos historiker och samhällstänkare i gemen har framstegstanken blott bestått i en vag föreställning om att utvecklingen utgjort och kommer att utgöra en förbättring, en föreställning



Det nya Jerusalem. Illustration till Uppenbarelsebokens berättelse om tusenårsriket.

som gärna förknippas med en tendens att betrakta skeden av elände och nedgång som väl-signelser i förklädnad. Sådana perioder har, söker man visa, varit ofrånkomliga för framsteg, även om de för tillfället ter sig som dementier av framstegstanken; "Herrans vägar är outrannsakliga". Hos de mera aktiva framstegsideologerna utbildas denna tankegång till ett system; historien är ett drama, vars författare (Gud eller förnuftet) rullar upp scen efter scen, akt efter akt, för att efter motgångar, förvecklingar och intriger presentera ett stort slut, ett lyckligt slut. Det talas om att utvecklingen försiggår planmässigt, den historiska skildringen framstår som ett avslöjande av hemliga syften, framtidsperspektivet blir ett uppenbarande av avsikter; folken ses, för att citera föregångaren Turgot, som "en omätlig armé, vars alla rörelser leds av ett väldigt geni". 1800-talets stora historiefilosof, såsom Hegel och Marx, är bland dessa framstegets dogmatiker. Den senaste berömde representanten för sådan spekulation är Arnold Toynbee, som visserligen inte är säker på att allt skall gå väl — för vår nu härskande kultur —, men anser sig på grundval av en totalvy över historien kunna rekommendera en hälsokur (religiös tro) som skall ge denna kultur evigt liv och evig blomstring. Toynbee företräder en optimism med reservationer, Spengler med sin lära om kulturens uppgång och förfall en total pessimism; mera sansade historiker står skeptiska till hela saken, men få är de hos vilka inte en gnista av framstegstro ger liv och fel åt perspektivet.

Framstegstanken är något nytt i historien, därom är alla ense. Enligt tidigare åskådningar, främst antikens, innebar mänsklighetens utveckling en stadig försämring eller ock förlöpte folkens eller kulturens liv i cykler; liksom hos människan följde åldrande och död på födelse och växt. Den kristna världsbilden innefattade en guldålder i det förflutna, paradiset, och en guldålder för de

utvalda i framtiden, himmelriket, men den gav intet utrymme åt en jordisk framstegstro. De idéer om fulländning och lycka på jorden som bröt fram till seger under 1600- och 1700-talen har setts som en reaktion mot kristendomens tragiska syn på jordelivet; dessa idéer blev, har det sagts, av betydelse först då den stora och fast utformade religiösa metafysiken miste sin kraft att övertyga.

Därmed är inte sagt att kristendomens inflytande på framstegstankens utformning förnekats. Tvärtom, en rad historiker, såsom Carl Becker och Richard Niebuhr, betonar att den världsliga framstegstanken är byggd på kristen förebild, att upplysningsfilosoferna "för-



Engeln kastar den fjättrade draken i avgrunden.

störde Augustini himmelska stad endast för att åter bygga upp den med mera modernt material". Framstegsmännen ersatte kärleken till Gud med kärleken till mänskligheten, försöningen genom Guds son med framsteg genom människans egna ansträngningar och hoppet om odödlighet i en annan värld med hoppet om att leva i framtida generationers minne. När det gäller de mera speciella politiska ideologier som växt fram ur framstegstankens mylla är parallellerna med kristna tankegångar ofta påfallande. Paradis — syndafall — försöning — salighet; det är uppenbart att marxismen och dess utlöpare kommunismen, för att blott nämna ett exempel, har inspirerats av en mystik som de avvisar och föraktar. Religionen har så starkt märkt människorna att även Hitler spelade Kristus i tankar och attityder; det gamla

mönstret kommer tillbaka, även om brodyren är en annan.

På en central punkt är emellertid den redan hävdvunna bilden av framstegstänkens historia diskutabel. Flera författare har påpekat att man bland de kristna urkunderna finner ansatser till en världslig framstegstanke; främst gäller detta Uppenbarelseboken och dess skildring av tusenårsriket. Nyligen har en amerikansk forskare tagit upp denna fråga och i en undersökning, som bygger på omfattande studier främst av engelsk teologi, sökt visa att en kristen och världslig framstegstro träder fram under 1600- och 1700-talen och bidrar att inspirera den profana åskådningen: E. L. Tuveson, *Millenium and Utopia* (University of California Press, pris 3:50 dollar).

Tuveson betonar först att Uppenbarelseboken under kristendomens äldsta skede ofta tolkades i denna framstegsanda. Tusenårsriket stod för dörren, och dess tillkomst skulle innebära inte blott de rättrogna seger, utan också en allmän materiell blomstring; de ord i Uppenbarelseboken som pekade i denna riktning — till exempel om livets träd, som ger tolv skördar om året — utlades som ett löfte om jordiskt överflöd likaväl som om jordisk rättfärdighet och salighet. Detta betraktelsesätt försvann emellertid snart ur förkunnseln, och under medeltidens dominerade helt en annan åskådning. Redan hos Augustinus och efter honom hos Thomas av Aquino har tolkningen av Uppenbarelseboken förändrigats i så hög grad att tanken på ett jordiskt framsteg kommer bort; materiellt välstånd är en fara för själen, Guds rike är inte av denna världen, jordelivet blir en prövningens och förberedelsens tid, det tusenåriga livet förlägs

ges till himmelen. Inte sällan kombineras denna inriktning på det andliga med ett slags materialistisk pessimism i fråga om jordelivet; man tror att allting blir sämre, att skördarna minskar och luften förskäms,

och jordens snara undergång förespås.

Med reformationen följer — det är väl känt — ett nytt upplammande av den gamla debatten. Kiliasmen, drömmen om det jordiska tusenårsriket, stimulerar de svärmiska sekter som blomstrar i omvälvningens spår, och på denna linje finner vi ursprunget till den religiöst präglade radikalism i vilken den demokratiska ideologin är rotad. Men de ledande reformatorerna och de ur strid med katolicismen framgångna kyrkorna godtar inte kiliasmen och avvisar över huvud tendenserna till världslig framstegstro. Luther och andra kastade om den katolska tankegången genom att beteckna påven som Antikrist och hans välde som Satans, men deras föreställning om jordelivet var i huvudsak densamma som de katolska teologernas, och det var de mörka profetierna i Uppenbarelseboken som de framhävde. Genom olyckor och svårigheter skulle de utvalda beredas för Guds rike.

Kärnan i Tuvesons arbete

består i uppvisandet av hur denna förkunnselse inom den protestantiska engelska teologin småningsom omvandlades till vad man kan kalla en moderat och rationalistisk framstegstro, inte en kiliasm med tankar på ett snabbt frambrutande tusenårsrike, utan en förvisning om successiva jordiska förbättringar. De tänkbara orsakerna till denna förändring understryks: protestantismens framgångar, som gjorde talet om påvens-Antikrists välde meningslöst och medförde en principiell optimism, de faktiska framstegen på skilda områden, påverkningar från den humanistiska och naturvetenskapliga spekulativen. Vad som skiljer den teologiska från den rent världsliga framstegstron är att den förra motiverar sin ståndpunkt med tolkningar av bibeln, främst Uppenbarelseboken, och i framsteget ser ett förverkligande av Guds tidigt uppenbarade planer. För utvecklingen av båda tankelinjerna är karaktäristiskt att man först betraktar framsteget som en möjlighet och sedan

som en nödvändighet och att framsteget alltmera tydligt framstår som ett fullföljande av i samtiden dominerande tendenser och förhoppningar; framstegstänkarna tror sig ha avslöjat Guds eller naturens avsikter och just därigenom ha visat att dessa avsikter står inför ett snabbt förverkligande — alldeles samma föreställning som senare hos Hegel och Marx.

Blott några punkter i den ingående bevisningen kan här beröras. Cambridgeteologerna Joseph Mede och Henry More hör till de äldre teoretikerna på området (omkring 1650). Enligt Mores tolkning av Uppenbarelseboken går mänskligheten mot "rättvisa, fred och rättfärdighet"; profetierna om krig och olyckor förklaras vara allegoriska. I det tusenåriga riket är allting bättre; människorna är livligare och intelligentare, naturen vackrare. Medan den framtida jorden skildras som en himmel, blir de saligas himmel en idealisk jord, där människorna får syssla med allt som kan roa dem, även med partistrider och politik; tanken på jordens undergång mister på detta sätt helt sin skärpa. Frågan varför Gud inte från början kunde ordna det lika bra som i framtidens jord och himmel besvarar More, liksom flera mera världsliga framstegstänkare, med två påpekanden: dels är själva utvecklingen från något lägre till något högre värdefull, dels måste olika stadier, olika akter i spelet finnas — annars blir ju inte mänsklighetens historia "en mycket glädjande och sevärd tragikomedi".

En mera fulländad framstegsfilosofi utformades redan i slutet av 1600-talet av Thomas Burnet. Nu framträder med klarhet tanken att Gud skapat världen och fastställt en plan för utvecklingen, men inte ingriper i några detaljer; Gud blir förvillande lik "naturens lag". Vi anser, skriver Burnet, "att den urmakare som gör en klocka som slår regelbundet varje timme . . . är skickligare än den som gör en sådan klocka som han måste få att slå genom att varje timme hantera den på nytt". På ett högre stadium kommer männi-

skorna huvudsakligen att ägna sig åt "kontemplation" — de är tillräckligt kloka och förfinade och har välstånd och frihet nog för att göra det —, men denna kontemplation innebär inte mystik och stillhet, utan oavlatligt utforskande av jorden och därmed av Guds avsikter. Analysen av utvecklingens skeden — klarläggandet av Guds plan — är det väsentliga för historieforskningen. Detta är viktigare "än att veta vilka kungar som regerade vid en viss tid och vilka drabbningar som utkämpades . . . Sådana ting är blott bihandlingar i världens tragikomedi." Analysen antas visa att människorna genom stadium efter stadium nått större insikt och kommit fram till en djupare religiositet — kronan på denna utveckling är den skribent som klarlägger den.

Blandningen av bibelro och politiskt fixerad framstegstro åskådliggöres genom citat från senare författare, såsom John Edwards och biskop Edmund Law. De djur och växter som

kan råka tjäna människan till föda skall bli större, vädret mildare, vattnet friskare; fri handel skall införas nationerna emellan, ett världsspråk skall ena folken, laissez-faire i handel och företagsamhet skall egga till allt större prestationer. Gång efter annan kommer dessa teologer med ett steg från Johannes uppenbarelser till den rena upplysningens filosofi. Kulmen är att utvecklingen, historien, framträder som återlösaren; det är genom denna som Guds syften realiserar och människan när den fulländning som från begynnelsen avsetts. Man är framme vid ett jordiskt paradiset eller en jordisk himmel.

Den refererade undersökningen visar — såvitt jag vet vida bättre än någon annan — hur teologisk och världslig spekulativ möttes i framstegstrons utformning. Därav får inte dras slutsatsen att den ofta betonade motsättningen mellan religion och framstegstro är inbillad; vad författaren sökt och funnit är överensstämmelserna, inte konflikterna. Och därmed har ytterligare belysning vunnits av en föreställning som sedan århundraden tjänat som ett slags överideologi eller överillusion i västerlandet.

HERBERT TINGSTEN